

De nasjonale forskningsetiske komitéene

Dato: 19.01.2022

Deres ref.:

Vår ref.: 2021/16126

Høring - Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger - innspill fra UiO

Universitetet i Oslo (UiO) takker for muligheten til å gi innspill til den nye veilederen. Høringen er forelagt for UiOs enheter.

Overordnet syns vi veilederen har fått en god struktur, med innledning, to hovedbolker (del A og B) og appendikset. Vi har strukturert innspillene våre etter dette.

Til Innledningen

Innledningen understreker hvilken rolle veilederen er ment å ha, og at formålet er å bidra til etisk selvrefleksjon og vurdering av forskere og institusjoner som jobber med menneskelige levninger. Dette er i hovedsak ryddig og godt formulert. Vi stiller oss imidlertid spørrende til om menneskelige levninger kan være subjekter (side 2, tredje avsnitt: «Både som subjekter og objekter er de menneskelige levningene del av en større helhet»).

På side 2-3 framheves det at veilederen ikke skal erstatte gjeldende lovgivning, men har en annen rolle og funksjon enn juridiske lover, og at det etablerte systemet med lovverk og forvaltning bidrar til å sikre at forskning på menneskelige levninger foregår innen forsvarlige rammer. UiO mener likevel det ville være nyttig med en ytterligere klargjøring i veilederen av skjæringspunktet mellom etikk og god forvaltningspraksis. Er det etiske perspektiver eller forvaltningshensyn som trer i kraft dersom et arkeologisk materiale er særlig sjeldent? Er det etikken eller loven som bør tillegges størst vekt, dersom disse skulle stå i et motsetningsforhold? Eksempelvis kan man se for seg tilfeller der eierskap til skjelettmateriale kan oppfattes som problematisk i et etisk perspektiv, mens det i et juridisk perspektiv er uproblematisk. Det er også relevant for sammenhengen å påpeke at forskningsetikk allerede inngår i det nevnte systemet, og i de formelle krav til utgraving, analyse, prøvetaking mm. som er etablert gjennom praksiser i forvaltningen.

Under målgrupper og ansvar framgår det tydelig at både forskere og institusjoner har et særlig ansvar for å sikre at forskningen som utføres ved institusjonen og med samarbeidspartnere følger anerkjente forskningsetiske normer. Selv om dette er ukontroversielt og i tråd med både forskningsetikkloven og ICOM Norges reviderte retningslinjer, er det ryddig at det påpekes.

Rektor

Postadr.: Postboks 1072 Blindern, 0316 Oslo
Kontoradr.: Lucy Smiths hus,
Problemveien 7, 9. et., 0313 Oslo

Telefon: 22 85 63 03
Telefaks: 22 85 44 42
postmottak@admin.uio.no
www.uio.no
Org.nr.: 971 035 854

Vi anbefaler for øvrig at fotnote 3 («Her inkluderer «forskning» også forskningsrelatert undervisning, formidling, utstillinger, repatriering og håndtering av menneskelige levninger i forvaltningen, i tillegg til forskningsprosjekter») flyttes inn i teksten og at den påfølgende setningen samtidig redigeres. Dette slik at det kommer tydelig fram at forskning også er ment å inkludere eksempelvis (forskningsrelaterte) utstillinger og annen kunnskapsformidling – noe som kanskje ikke er åpenbart.

Under forskningsetikk på side 3 står det at «Etikk er å balansere og reflektere over de ulike normene». Dette oppfatter vi som uklart, og dels i strid med etablerte definisjoner av etikk (eks. som sedvane, læren om moral eller moralfilosofi).

Til Del A: Anerkjennelse, hensyn og kontekst

1. Individet

Det er et underliggende paradoks i at veilederen (her og andre steder i del A) legger opp til at alle menneskelige levninger, uansett alder, skal anerkjennes som individer og behandles med diskresjon og verdighet. Mens menneskelige levninger eldre enn 1537 (eller 1917 hvis de er samiske) har et særlig sterkt vern gjennom kulturminneloven, har yngre skjelettmateriale ikke samme vern gjennom lovverket (jf. gravferdsloven som kun gir beskyttelse i hhv. 20 år (individuelle graver) og 40 år (gravplasser)). Dette til tross for at yngre levninger oftere kan identifiseres og at det oftere finnes nålevende, nære slektninger. Denne problematikken er grundig adressert i Skjelettutvalgets Veileder ved funn av menneskelige levninger.

Menneskelige levninger defineres i kulturminneloven (§12) som løse kulturminner og statens eiendom «når det synes klart at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier». Skjeletter og skjelettresten regnes her som «ting fra oldtid og middelalder (inntil år 1537)», i likhet med «våpen, redskap, kultgjenstander samt steiner, trestykker eller gjenstander av annet materiale med innskrifter eller bilder, bygningsrester uten samhörighet med bygninger eller rester av disse, innbo, kirkeinventar, smykker, arkivsaker o.l.»). Vi stiller på dette grunnlaget spørsmål ved om det ikke burde vært gjort et skille i veilederen mellom levninger som er fredet gjennom kulturminneloven og yngre menneskelige levninger, og at særlig etisk aktpågivenhet knyttet til respekt for individet først og fremst er nødvendig i forskning på yngre materiale, der lovverket ikke gir samme beskyttelse og hvor identiteten er kjent.

2. Nålevende etterkommere

Dette avsnittet bør nevne opphavsfunnet, som er en viktig gruppe etterkommere.

3. Unike menneskelige levninger

Her betones det at alle menneskelige levninger er unike og har verdi i seg selv. Det understrekes videre at noen levninger i tillegg er unike som forskningsmateriale på grunn av høy alder. Kulturminnelovens formålsparagraf (§1) vektlegger kulturminnenes verdi som vitenskapelig kildemateriale («Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes [...]). Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig

grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet»). Det er med andre ord først og fremst qua vitenskapelig kildemateriale menneskelige levninger eldre enn 1537 har egenverdi, ikke som individer. Dette mener vi bør framgå av veilederen.

En annen potensielt uheldig sideeffekt av vektleggingen av det unike, er at menneskeskjeletter implisitt gis høyere verdi enn andre arkeologiske levninger. Vi stiller spørsmål ved grunnlaget for denne differensieringen mellom eksempelvis mennesker og dyr, eller mennesker og objekter av høy kulturhistorisk verdi. Videre om dette skillet er forenlig med «kontekstavhengige perspektiver» på døden (jf. punkt 1: «Som forsker bør en sette seg inn i og ta på alvor kulturell og sosial kontekst for å vise respekt for kontekstavhengige perspektiver om død, kropp og etterliv»). For eksempel kan det argumenteres for at gjenstander og dyr i animistiske ontologier, kan ha like høy egenverdi som menneskelevninger. Som utgangspunkt mener vi at alt arkeologisk materiale bør behandles med samme aktsomhet og etiske refleksjon, og at den forskningsetiske tilnærmingen bør ta utgangspunkt i materialets verdi som vitenskapelig kildemateriale.

Vi vil også påpeke at det i sammenheng med arkeologiske utgravninger gjennomføres rutinemessige analyser av beinmateriale, som også omfatter destruktive analyser (eksempelvis C14-datering). Dette for å etablere grunnleggende data: for eksempel for å fastslå funnets alder eller om levningene stammer fra menneske eller dyr. Veilederen bør ikke legge opp til at det stilles spørsmål ved legitimiteten til slike undersøkelser.

Setningen (nederst på side 5) «Hensynet ... inkluderer i videre forstand også en anerkjennelse av forskning som går utover ens eget prosjekt» er uklar. Siktes det her til at forskere bør anse kildemateriale som et fellesgode?

4. Funnkontekst og opphavssted

Dette kapitlet er viktig. UiO anbefaler at det konkretiseres hva som menes med ulovlig eller uetisk aktivitet, og at kulturkriminalitet og ulovlig handel med menneskelige levninger nevnes mer eksplisitt. Kanskje bør dette framgå av overskriften, alternativt at kulturkriminalitet tilgodeses med et eget kapittel og at aktuelle problemstillinger utdypes noe. Eksempelvis er salg av menneskelige levninger på nett et økende problem, som forskere bør være bevisste om.

5. Ulike grupper

Dette er et godt og nyansert kapittel. Vi savner imidlertid at vitenskapsteoretiske problemstillinger knyttet til identitetspolitikk i større grad berøres. Hvor langt tilbake i tid gir det mening å snakke om urfolkstilhørighet i et gitt område? Hvor går grensen mellom legitim og illegitim identitetspolitikk?

Til Del B: Analyser, resultater og repatriering

6. Forskningsprosjektets kvalitet og realiserbarhet

Her og i de følgende kapitlene er mange gode anbefalinger formulert som «bør». Når det gjelder kulepunkt 3, mener vi at «bør» må erstattes med «skal»: «Utgraving/uthenting, prøvetaking eller analyse SKAL utføres av personer med tilstrekkelig relevant kompetanse». Vi anbefaler også at det i kulepunkt 5 tilføyes at alle prosjekter bør, eller skal, ha en databehandlingsplan. I det samme punktet anbefaler vi at det presiseres noe om forventninger til rapportering, publisering og eller tilgjengeliggjøring av resultater samt etterlevelse av krav til håndtering av data, lisensiering og FAIR prinsipper.

Videre mener vi at det bør opprettes et kulepunkt der det framgår at alle analyser – destruktive som ikke-destruktive – bør dokumenteres.

8. Destruksjon og etterprøvbarehet

Det vil alltid være en risiko for at omfanget av destruktive analyser blir mer omfattende enn forespeilet, det bør derfor understrekes at ansvaret for å sikre at destruktive analyser gjennomføres forsvarlig ligger hos prosjektleder, og at forskningsansvarlig institusjon har ansvar for å tilrettelegge for forsvarlig forskning med destruktive analyser er mulig.

Termene «destruktiv metode», «destruktive prøver» og «destruktiv analyse» brukes om hverandre og uten nærmere definisjon, og det er en viss risiko for begrepsforvirring. Noen ganger kan eksempelvis en analysemetode være ikke-destruktiv, men likevel innebære destruktiv prøvetaking. Ellers er det uklart hva som menes med at «forskning som krever destruktive prøver» må «avveie kravene til analysemetodene»?

For øvrig mener vi at etterprøvbarehet og deling av data henger sammen, og at denne sammenhengen bør understrekes i dette kapitlet.

9. Datahåndtering

I avsnittet om datahåndtering mener UiO at det bør presiseres mer, f. eks: «.. plan for hvordan data skal forvaltes med hensyn til forsvarlig lagring, organisering, lisensiering og tilgjengeliggjøring, i henhold til nasjonale retningslinjer for åpen deling og tilgjengeliggjøring av forskningsdata». I tillegg til referanse til Wilkinson et al., 2016 kan det med fordel også henvises til forskningsrådets policy for åpen deling av data og regjeringens strategi for tilgjengeliggjøring og deling av forskningsdata.

I tråd med at det i økende grad stilles krav om datahåndteringsplaner kan «bør» i dette tilfellet kanskje erstattes med «skal»?

10. Repatriering

Dette er et stort sett nyansert og godt kapittel. UiO slutter seg til at undersøkelser av herkomst kan og bør være en naturlig del av prosessen når repatrieringsspørsmål blir vurdert («Dersom det er usikkerhet med hensyn til levningenes tilknytning, kan det vurderes om forutgående undersøkelser bør gjennomføres for å sikre dette»). Vi vil bemerke at det er viktig at forskere og institusjoner er så

informert som mulig i sine svar til opphavssamfunn, også om det man ikke har kunnskap om. Slike prosesser bør være åpne og transparente.

Vi foreslår at avsnittet på side 9 som innledes med «Dersom repatrieringen innebærer gjenbegravning...» strykes i sin helhet, da vi ikke ser at det bidrar med noe relevant. Alternativt anbefaler vi en omskriving, hvor det framgår at selv om slike prosesser bør være dialogbaserte, så ligger den endelige beslutningen hos gruppen levningene blir repatriert til.

Fra et forvaltningsmessig ståsted vil vi for øvrig påpeke at destruktiv prøvetaking for å ta høyde for eventuelle fremtidige ønsker om forskning kan være problematisk, da all prøvetaking og analyse vil baser seg på kunnskapsstatus og metoder som vil kunne vise seg å være utdaterte, uhensiktsmessige eller unødvendig inngripende på et seinere tidspunkt.

11. Utstilling av menneskelige levninger

Vi vurderer denne teksten som god. Når det gjelder institusjonelle rutiner for å håndtere krav fra enkeltpersoner eller grupper om fjerning av menneskelige levninger fra utstillinger, bør institusjonene oppfordres til å jevnlig diskutere/vurdere hvordan menneskelige levninger brukes i utstillinger og annen formidling, med utgangspunkt i forskningsetikk, kunnskapsformidling, pågående samfunnsdebatter så vel som hensynet til publikum.

Til Appendiks

Til Lover, regelverk og prosedyre

Informasjon om lover og regler står nå i Appendiks. Forholdet mellom forskningsetikk og lover og regler er slik UiO ser det et sentralt punkt i en forskningsetisk veileder, da etterlevelse av lover og regler vil ha betydning for forskningens gyldighet. UiO anbefaler derfor at gjeldende punkt 9 videreføres i den nye veilederen, og at teksten i Appendiks beholdes som et nyttig supplement.

UiO har i tillegg disse merknadene til punktet:

UiO ber om at forholdet til personvernregelverket vurderes omtalt, særlig med tanke på tilfeller hvor det er nålevende etterkommere.

Norge har ratifisert «Konvensjon om tiltak for å forby og forhindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander». For forskere med naturvitenskapelig og medisinsk bakgrunn er denne konvensjonen ikke godt kjent. Det burde derfor inntas tydelige referanser til denne konvensjonen med en tydeliggjøring av konvensjonens relevans for forskning på skjeletter.

Med hilsen

Svein Stølen
rektor

Arne Benjaminsen
universitetsdirektør

Dette dokumentet er godkjent elektronisk ved UiO og er derfor ikke signert.